

<https://doi.org/10.18778/0208-6069.72.08>

*Aleksander Raczyński**

ZASADA ODSZKODOWANIA/ZAKAZU WZBOGACANIA OSOBY UPRAWNIONEJ Z UBEZPIECZENIA JAKO PRZESŁANKA ODMOWY SPEŁNIENIA ŚWIADCZENIA PIENIĘŻNEGO PRZEZ UBEZPIECZYCIELA W UBEZPIECZENIACH MAJĄTKOWYCH

1. WPROWADZENIE – POJĘCIE ZASADY ODSZKODOWANIA/ZAKAZU WZBOGACANIA OSOBY UPRAWNIONEJ Z UBEZPIECZENIA

Zasadę odszkodowania definiuje się jako regułę, zgodnie z którą – z zastrzeżeniem odmiennych postanowień umownych – wypłacone ubezpieczającemu (ubezpieczonemu) odszkodowanie z tytułu umowy ubezpieczenia nie może być wyższe od poniesionej przez niego szkody¹. Zasada ta dotyczy przy tym wyłącznie ubezpieczeń zapewniających świadczenie odszkodowawcze², a zatem nie znajduje ona – co do zasady – zastosowania w ramach ubezpieczeń osobowych³.

Tak wskazaną definicję należałoby bez wątpienia uzupełnić o sformułowanie, iż w odniesieniu do ubezpieczeń OC odszkodowanie to nie może być wyższe od szkody wyrządzonej przez ubezpieczonego. W przypadku tego ubezpieczenia nie chodzi bowiem o szkodę poniesioną przez samego ubezpieczonego wskutek powstania odpowiedzialności cywilnej po jego stronie, lecz właśnie o szkodę, jaką ponosi poszkodowana przez ubezpieczonego osoba trzecia⁴.

W literaturze spotkać można jednak pogląd kwestionujący przydatność zarówno wskazanej wyżej definicji, jak i samej zasady odszkodowania. Zgodnie z tym stanowiskiem, w odniesieniu do umowy ubezpieczenia należałoby raczej mówić o zasadzie zakazu wzbogacania osoby uprawnionej, którego celem jest udaremnienie ubez-

* Dr, adiunkt, Katedra Prawa Cywilnego, Handlowego i Ubezpieczeniowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹ E. Kowalewski, [w:] idem (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Bydgoszcz–Toruń 2006, s. 214.

² W. Warkalło, *Ubezpieczenie utraconych korzyści, ubezpieczenie w wartości nowej i ubezpieczenie w wartości otaksowanej a zasada odszkodowania*, „Studia Ubezpieczeniowe” 1975, t. II, s. 44.

³ Na temat charakteru świadczeń w ubezpieczeniach osobowych – M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia. Komentarz. Art. 805–834 k.c.*, Warszawa 2004, s. 62–66.

⁴ M. Krajewski, *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej według Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2011, s. 42–43.

pieczającemu lub ubezpieczonemu wzbogacenia się ponad konieczną kompensację zdarzeń losowych objętych umową ubezpieczenia⁵. Zakazu wzbogacania osoby uprawnionej – mimo podobnego brzmienia obu terminów – nie należy przy tym utożsamiać z bezpodstawnym wzbogaceniem, będącym odrębną kategorią prawną.

Porównanie obu wskazanych wyżej definicji wskazuje na to, że o ile w odniesieniu do zasady odszkodowania nacisk został położony na zakres świadczenia odszkodowawczego, o tyle zasada zakazu wzbogacania osoby uprawnionej odnosi się przede wszystkim do zakresu dopuszczalnej kompensacji, należnej ubezpieczającemu czy ubezpieczonemu. Stąd też zwolennicy pierwszej ze wskazanych wyżej koncepcji określają tę ostatnią zasadę jako wulgaryzację zasady odszkodowania, podnosząc, że o ile zasada odszkodowania wskazuje na jej dwustronne obowiązywanie (a zatem oznacza po stronie ubezpieczyciela zakaz świadczenia niepokrywającego wyrządzoną uprawnionemu szkodę), o tyle zasada zakazu wzbogacania osoby uprawnionej z umowy ubezpieczenia sugeruje jej nieobowiązywanie względem ubezpieczyciela⁶.

Wymienione wyżej wątpliwości doktryny są przy tym wycinkiem szerszego problemu, jakim jest odszkodowawczy charakter odpowiedzialności ubezpieczyciela⁷. Pytanie o obowiązywanie zasady odszkodowania, względnie zasady zakazu wzbogacania osoby uprawnionej z umowy ubezpieczenia jest bowiem w istocie pytaniem o to, na ile odpowiedzialność ubezpieczyciela ma charakter odszkodowawczy, na ile zaś odpowiedzialność ta ma odrębny, specyficzny charakter.

Warto zatem przyjrzeć się bliżej owej zasadzie. Jej analiza pozwoli przy tym nie tylko na wyjaśnienie istniejących w tym zakresie sporów terminologicznych. Równie istotny jest wszak jej wymiar praktyczny – omawiana reguła może bowiem w pewnych przypadkach stanowić przesłankę odmowy spełnienia świadczenia pieniężnego przez ubezpieczyciela.

2. OBOWIĄZUJĄCA REGULACJA PRAWNA ZASADY ODSZKODOWANIA/ZAKAZU WZBOGACANIA OSOBY UPRAWNIONEJ Z UBEZPIECZENIA

De lege lata wskazana wyżej zasada znajduje swoje źródło w art. 824¹ § 1 k.c. Zgodnie z jego treścią, o ile nie umówiono się inaczej, suma pieniężna wypłacona przez ubezpieczyciela z tytułu ubezpieczenia nie może być wyższa od poniesionej szkody.

Wynikająca ze wskazanego wyżej przepisu norma prawna ma zatem charakter *ius dispositivum*, co oznacza dopuszczalność umownej regulacji zakresu

⁵ Tak K. Malinowska, *Umowa ubezpieczenia w Europie bez granic*, Bydgoszcz–Warszawa 2008, s. 197–198.

⁶ W. Warkało, *op. cit.*, s. 45.

⁷ K. Malinowska, *op. cit.*, s. 200; W. Warkało, *op. cit.*, s. 60.

odpowiedzialności ubezpieczyciela. Odszkodowanie ubezpieczeniowe nie jest bowiem odszkodowaniem w rozumieniu ogólnym tego terminu, lecz odszkodowaniem, którego wysokość określono w warunkach ubezpieczenia⁸. Dlatego też w art. 805 § 2 pkt 1 k.c. ustawodawca wskazuje, że świadczenie ubezpieczyciela w ubezpieczeniu majątkowym polega w szczególności na zapłacie określonego odszkodowania⁹. Strony mogą przy tym modyfikować ową ogólną regułę w dwojaki sposób.

Z jednej strony, odszkodowanie ubezpieczeniowe jest z reguły ograniczone wobec ogólnych zasad prawa cywilnego, przez co nie pokrywa ono pełnej wysokości szkody¹⁰. Klasycznym przykładem tego rodzaju modyfikacji są stosowane w praktyce postanowienia dotyczące sumy ubezpieczenia (sumy gwarancyjnej w ubezpieczeniu OC), franszyzy integralnej, franszyzy redukcyjnej czy udziału własnego¹¹.

Z drugiej strony, w literaturze dopuszcza się możliwość takiego ustalenia kryteriów określenia wysokości świadczenia pieniężnego ubezpieczyciela, które spowodują, że świadczenie to będzie przewyższać odszkodowanie należne według zasad ogólnych. Przykładem tego rodzaju postanowień umownych jest ubezpieczenie w wartości nowej oraz ubezpieczenie w wartości otaksowanej¹².

Owa ogólna konstatacja nie pozwala jeszcze na rozstrzygnięcie, czy norma wynikająca z art. 824¹ § 1 k.c. uzasadnia przyjęcie na gruncie obowiązującego stanu prawnego zasady odszkodowania, czy też stanowi argument za opowiedzeniem się za zasadą zakazu wzbogacania osoby uprawnionej z ubezpieczenia. Ze wskazanych wyżej twierdzeń nie wynika również, w jakich sytuacjach ubezpieczyciel będzie mógł powołać się na omawianą zasadę, odmawiając wypłaty świadczenia pieniężnego w całości lub w części. Niezbędna wydaje się więc nieco głębsza analiza skutków wynikających z powołanej wyżej normy.

3. ZASADA ODSZKODOWANIA/ZAKAZU WZBOGACANIA OSOBY UPRAWNIONEJ Z UBEZPIECZENIA JAKO PRZESŁANKA ODMOWY SPEŁNIENIA ŚWIADCZENIA PIENIĘŻNEGO PRZEZ UBEZPIECZYCIELA W UBEZPIECZENIACH MAJĄTKOWYCH

Czy zatem z art. 824¹ § 1 k.c. wynika, że wyznacznik granic świadczenia pieniężnego ubezpieczyciela w ubezpieczeniach majątkowych stanowi przede wszystkim zakres wyrządzonej lub doznanej przez ubezpieczonego szkody, czy też jest nim przewidziany w umowie zakres kompensacji? W zależności

⁸ W. Warkało, *op. cit.*, s. 58.

⁹ M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia*, Warszawa 2002, s. 184.

¹⁰ M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 217; M. Orlicki, *op. cit.*, s. 175.

¹¹ Szerzej na ten temat: M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 205–216.

¹² *Ibidem*, s. 218–219; W. Dubis, [w:] E. Gniewek (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 1315.

od odpowiedzi na to pytanie będzie się można opowiedzieć za obowiązywaniem *de lege lata* zasady odszkodowania lub zasady zakazu wzbogacania uprawnionego.

Przesłankę odmowy wypłaty świadczenia pieniężnego z ubezpieczenia majątkowego – w całości lub części – stanowi przede wszystkim sytuacja, w której określona (doznana lub wyrządzona przez ubezpieczonego) szkoda nie mieści się w granicach ochrony udzielonej przez ubezpieczyciela. Przesłankę odmowy wypłaty odszkodowania ubezpieczeniowego stanowić może zatem np. naruszenie przewidzianych w umowie limitów maksymalnych, takich jak wspomniana wyżej suma ubezpieczenia/suma gwarancyjna, lub minimalnych, w postaci franszyzy integralnej lub redukcyjnej.

Z perspektywy indemnizacji osoby uprawnionej z umowy ubezpieczenia kwestia wysokości szkody doznanej lub wyrządzonej przez ubezpieczającego lub ubezpieczonego ma tu zatem znaczenie wyłącznie o tyle, o ile szkoda ta mieści się w zakresie gwarantowanej przez ubezpieczyciela ochrony, choć bez wątplenia w razie spełnienia tego uprzedniego warunku zakres szkody może stanowić (choć nie musi – o czym mowa poniżej) górną granicę świadczenia ubezpieczyciela. Z tego punktu widzenia trafniejsza wydaje się definicja zasady zakazu wzbogacania uprawnionego; odwołuje się ona wszak do kompensacji zdarzeń losowych objętych umową ubezpieczenia, nie zaś do zakresu samej szkody doznanej lub wyrządzonej przez ubezpieczonego.

Jak już wspomniano, możliwe jest również umowne ustalenie kryteriów określenia wysokości świadczenia pieniężnego ubezpieczyciela, które będą przewyższać odszkodowanie należne według zasad ogólnych. W takim przypadku przesłankę odmowy spełnienia świadczenia pieniężnego przez ubezpieczyciela będzie stanowić naruszenie interesu majątkowego objętego przedmiotem ubezpieczenia. Odwołanie do ww. interesu jest w tym kontekście o tyle istotne, że stanowi on limit pomiędzy umową ubezpieczenia a grą czy zakładem¹³. Interes ten jest zatem także granicą dopuszczalnej kompensacji z umowy ubezpieczenia.

O ile zarazem fakt wystąpienia szkody jest wiążący dla powstania odpowiedzialności ubezpieczyciela z ubezpieczeń majątkowych, o tyle zakres tej odpowiedzialności wymaga uwzględnienia specyfiki interesu majątkowego objętego przedmiotem danego ubezpieczenia. Wspomnianą wyżej prawidłowość dostrzegł też Sąd Najwyższy, który w uchwale z dnia 30 listopada 2005 r.¹⁴ stwierdził, że zakaz wypłaty podwójnej sumy ubezpieczenia nie dotyczy sytuacji, w której interesy majątkowe ubezpieczonych, będące przedmiotem ubezpieczenia, są różne – nawet jeżeli odnoszą się do tego samego dobra majątkowego. SN trafnie odwołał się przy tym do ujęcia przedmiotu ubezpieczenia jako interesu majątkowego,

¹³ M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 218–219; tak też: Y. Lambert-Faivre, L. Leve-
neur, *Droit des assurances*, Paris 2011, s. 408.

¹⁴ Sygn. akt III CZP 96/05, OSNC 2006, nr 10, poz. 164.

co aktualnie znajduje zresztą potwierdzenie w treści art. 821 k.c.¹⁵ W ocenie sądu przypadek podwójnego ubezpieczenia nie występuje wówczas, gdy nie istnieje tożsamość przedmiotu ubezpieczenia (interesu majątkowego).

W literaturze odwoływano się w tym zakresie do pojęcia lokalizacji szkody, zgodnie z którym istotą kompensacji ubezpieczeniowej w ubezpieczeniach mienia był zwrot utraconej wartości, ucieleśnionej w danym przedmiocie, a nie wyrównanie całego uszczerbku w majątku jego właściciela¹⁶. Wobec aktualnego brzmienia art. 821 k.c. należałoby przyjąć, że obecnie zasada lokalizacji szkody nie może stanowić wyłącznej przesłanki odmowy wypłaty odszkodowania w zakresie przewyższającym wartość uszkodzonego lub zniszczonego przedmiotu. Konieczne jest bowiem uwzględnienie specyfiki interesu majątkowego objętego danym ubezpieczeniem i dopiero na tej podstawie ustalenie, czy interes ten obejmuje jedynie wartość ww. składnika, czy też dotyczy on uszczerbku w całym majątku podmiotu uprawnionego z umowy ubezpieczenia.

Także i w tym przypadku kluczowego znaczenia nabiera zatem nie tyle wysokość samej szkody, ile zakres ochrony przewidzianej umową ubezpieczenia. W szczególności zaś wyznacznikiem zakresu świadczenia ubezpieczyciela z ubezpieczenia majątkowego jest objęty tym ubezpieczeniem interes majątkowy.

4. PODSUMOWANIE

Przeprowadzona w niniejszym opracowaniu analiza skłania raczej do opowiedzenia się za zasadą zakazu wzbogacania uprawnionego z umowy ubezpieczenia jako wyznacznikiem świadczenia ubezpieczyciela w ubezpieczeniach majątkowych. Wydaje się bowiem, że zasada ta trafniej ujmuje specyfikę odpowiedzialności ubezpieczyciela niż wskazywana w dawniejszej literaturze zasada odszkodowania. Na szczególną aprobatę zasługuje w tej mierze odwołanie się w większym stopniu przez zasadę zakazu wzbogacania do zakresu przewidzianej w umowie kompensacji niż do wysokości szkody wyrządzonej lub doznanej przez ubezpieczającego lub ubezpieczonego.

Owe wartości (szkoda oraz przewidziany w umowie ubezpieczenia zakres kompensacji) mogą bowiem różnić się od siebie, co uwidacznia się zwłaszcza w odniesieniu do ubezpieczenia w wartości nowej czy też ubezpieczenia w wartości otaksowanej. Przyjęcie zasady zakazu wzbogacania uprawnionego z umowy

¹⁵ Szerzej na ten temat: A. Raczyński, *Przedmiot ochrony ubezpieczeniowej*, [w:] A. Nowak, D. Fuchs, S. Nowak (red.), *Umowa ubezpieczenia. Dyskusja nad formą prawną i treścią unormowań*, Warszawa 2007, s. 98–102.

¹⁶ W. Warkało, *op. cit.*, s. 58; E. Kowalewski, *Odszkodowanie ubezpieczeniowe za utracone korzyści*, „Prawo Asekuracyjne” 1996, nr 4, s. 46–47.

ubezpieczenia pozwoli zarazem na wyjaśnienie, dlaczego w pewnych przypadkach wysokość świadczenia pieniężnego ubezpieczyciela przewyższa wysokość szkody poniesionej lub wyrządzonej przez ubezpieczającego (ubezpieczonego). Zasada odszkodowania ujawniała w tym zakresie mankamenty – na jej gruncie nie dało się bowiem wyjaśnić tego zjawiska, co z kolei tłumaczono w literaturze jako wyjątek od jej stosowania¹⁷.

Nie oznacza to bynajmniej, że odpowiedzialność ubezpieczyciela odrywa się zupełnie od faktu wyrządzenia szkody oraz jej wysokości. Odpowiedzialność ubezpieczyciela jest bowiem uzależniona od powstania objętej tym ubezpieczeniem szkody, zaś celem ubezpieczenia jest jej kompensacja. Kompensacja ta niekoniecznie musi jednak odpowiadać ogólnym zasadom naprawienia szkody; jej granice wyznaczone są bowiem z jednej strony przyjętym w umowie zakresem ochrony ubezpieczeniowej (w tym w szczególności sumą ubezpieczenia lub sumą gwarancyjną), z drugiej zaś – interesem majątkowym stanowiącym przedmiot danego ubezpieczenia.

Zasada zakazu wzbogacania uprawnionego może zatem stanowić dla ubezpieczyciela przesłankę odmowy spełnienia świadczenia pieniężnego z ubezpieczenia majątkowego – w całości lub w części – wówczas, gdyby świadczenie to prowadziło do wzbogacenia uprawnionego z umowy ubezpieczenia ponad przyjęty w umowie zakres ochrony lub gdyby wykraczało ono poza chroniony tą umową interes majątkowy.

¹⁷ M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia...*, s. 219–220.